

PEMULIHARAAN DIKIR REBANA: TINJAUAN DI MARAN, PAHANG
(CONSERVATION DIKIR REBANA: REVIEW IN MARAN, PAHANG)

Norazlinda Mohamed Rosdi & Daeng Haliza Daeng Jamal

Abstrak

Matlamat muzik Islam di Pahang secara amnya tidak banyak beza daripada muzik dalam tamadun Islam yang lain. Ia bermatlamat untuk meningkatkan nilai-nilai murni dan baik. Keindahan yang terpancar dalam muzik Islam tersebut boleh menghasilkan ciri yang baik, murni, benar dan bagus. Hal ini sesuai dengan perspektif Islam yang mana keindahan itu perlu tunduk kepada kebenaran Ilahi. Untuk menghasilkan kesenian bercirikan Islam yang indah dan tunduk kepada kebenaran Illahi itu maka seseorang itu perlu menyucikan jiwanya terlebih dahulu supaya kemudiannya nanti seseorang itu akan melahirkan nilai yang murni dan baik dalam dirinya. Muzik dalam Islam itu juga menuntut keseimbangan antara nilai estetika dengan nilai etika Islam. Kerana itulah kesenian bercirikan Islam secara tidak langsung telah berjaya meningkatkan nilai-nilai yang murni dan baik. Perkara ini tidak terkecuali juga bagi seni persembahan yang melatari masyarakat Melayu seperti Dikir Rebana.

Kata kunci: Pemuliharaan, Muzik Islam, Dikir Rebana, Pahang & Pelestarian Warisan

Abstract

Generally, there is not much difference between the aim of Islamic music in Pahang and music from other Islamic civilisations. It aims at cultivating moral values. The aesthetics of Islamic music may give rise to genuine and excellent characteristics. This should be in accordance with the Islamic arts that are aesthetically pleasing and in line with the divine truth, one has to purify the soul thus resulting in truthfully virtuous values of himself or herself. Music in Islam also demands a well-balanced equilibrium between aesthetics and ethics. Such principle may have engendered the proliferation of genuine and excellent attributes. This has also formed the principal constituent of traditional Malay performing arts including Dikir Rebana.

Keywords: Conservation, Islamic Music, Dikir Rebana, Pahang & Heritage Preservation

PENGENALAN

Muzik Islam di Pahang selain bermatlamat untuk meningkatkan nilai-nilai murni, ia juga bermatlamat untuk mendorong manusia ke arah ketakwaan dan kemakrufan. Ia boleh menanam sikap agar khusyuk kepada Allah S.W.T. Selain itu, ia boleh memberi ketenangan jiwa kepada manusia. Hal ini secara tidak langsung telah mendorong ke arah kemakrufan, kesahihan, ketakwaan dan budi yang mantap. Kerana itulah kelahiran muzik Islam di Pahang dihasilkan dengan prinsip yang melibatkan hubungan kerohanian di antara seniman dengan Allah S.W.T. Ini kerana kesenian bercirikan Islam itu berteraskan konsep tauhid serta pengabdian diri kepada Allah S.W.T. Perkara ini sesuai dengan hakikat muzik yang tidak dimaksudkan sebagai objek tontonan sahaja tetapi turut termasuk dalam rangka hubungan dengan Ilahi.

Salah satu persembahan yang menepati ciri-ciri di atas adalah Dikir Rebana. Di Negeri Pahang, Dikir Rebana turut dikenali sebagai 'Dikir Pahang'. Ia merupakan sejenis permainan muzik tradisional Melayu Pahang yang popular dalam kalangan masyarakat Melayu yang tinggal di sepanjang sungai Pahang pada masa lalu. Namun kini, berdasarkan observasi yang telah dilakukan oleh pengkaji didapati pada hari ini ia merupakan 'a dying art' yang hanya dimainkan oleh orang tua.

Dikir Rebana merupakan satu persembahan etnik atau 'folk' secara nyanyian dan muzik istiadat tradisionalnya mempunyai unsur-unsur tradisi lisan. Tradisi lisan di sini membawa maksud cara persembahannya diperturunkan dari satu generasi ke satu generasi lain manakala senimannya adalah rakyat biasa serta persembahannya telah menjadi popular dalam kalangan rakyat biasa juga. Di samping itu, persembahannya pula bersifat 'non-commercial'. Berdasarkan ciri-ciri inilah, pengkaji cuba meletakkan persembahan Dikir Rebana sebagai salah satu daripada seni tradisional yang menjadi hak milik masyarakat Melayu amnya.

Permainan ini merupakan nyanyian yang dilagukan dalam bahasa Arab yang dipetik daripada kitab 'Majmuah Maullud Syaraful Anam'. Para pendikirnya pula akan berdikir secara bergilir-gilir mengikut irama dengan iringan tepukan rebana dan ianya dinyanyikan dengan tujuan untuk memuji Allah S.W.T dan juga Nabi Muhammad S.A.W.

Dikir Rebana ini juga terbahagi kepada dua jenis iaitu Dikir Maulud Rebana dan Dikir Berdah. Pengkaji telah difahamkan bahawa kedua-dua jenis dikir ini berbeza tempat dimainkan iaitu Dikir Maulud popular bermula di kawasan Kuala Sungai Luit daerah Maran sehinggalah ke Pekan manakala Dikir Berdah pula popular dari Kuala Sungai Luit sehinggalah ke kawasan Kuala Lipis. Namun 'dikotomi' di antara keduanya tidaklah begitu jelas kerana di kawasan Chenor umpamanya, Dikir Berdah sudah lenyap dan tempatnya telah diambil alih oleh Dikir Maulud Rebana.

Menurut Aki Sudin, seorang tempatan yang boleh melakukan persembahan kedua-dua jenis dikir ini, kedua-dua dikir ini berbeza dari segi tarikan suara, tepukan rebana dan juga teks yang digunakan. Tarikan suara bagi Dikir Berdah lebih lembut jika dibandingkan dengan Dikir Maulud Rebana. Ia juga menggunakan kitab 'Syaraful Anam' iaitu dari bab 'Khosidatul Bariah' yang ada di dalam surah 'Amintaza' sehinggalah ke surah 'Yaakroman' yang mengandungi 15 jenis surah.

Bagaimana dan bila timbulnya Dikir Rebana adalah suatu perkara yang sukar untuk ditentukan. Ketiadaan bukti dan tulisan tentang sejarahnya merumitkan lagi kajian. Walau bagaimanapun, terdapat cerita menarik tentang asal usul Dikir Rebana. Menurut Haji

Samsuddin bin Awang, Dikir Rebana Pahang itu berasal daripada Betawi (Jakarta), Tanah Jawa dan dibawa ke Kampung Berhala Gantang, Temerloh. Kemudian, ia dipercayai telah mula tersebar ke seluruh Pahang dan juga ke sebahagian tempat di kawasan Terengganu serta Kelantan.

Menurut Haji Samsuddin lagi, lebih kurang dalam kurun ke-16 (tahun 1000 hijrah), ada seorang lelaki bernama Shahabuddin bin Zainal Abidin yang berasal daripada Pagar Ruyong, Minangkabau, telah menetap di Kampung Berhala Gantang. Pada masa yang sama, datang pula seorang guru agama yang menghilir di Sungai Pahang dari Kuala Lipis dengan menaiki rakit. Apabila sampai di Kuala Sungai Sanggang, tuan guru ini telah singgah dan berlabuh sebentar di kawasan itu. Kemudian, Shahabuddin telah mendatangi guru tersebut demi menuntut ilmu agama tetapi akhirnya, tuan guru itu menasihatinya, jika ingin menjadi seorang yang 'alim' beliau hendaklah menuntut ke luar negeri. Lantaran itu, Shahabuddin mula mengembara dan mencari guru agama yang sesuai. Akhirnya, beliau sampai ke Betawi yang mana beliau telah bertemu dengan seorang guru agama yang bernama Pakeh Yusuf. Beliau dikatakan sempat menuntut ilmu dengan Pakeh Yusuf selama 15 tahun.

Di samping menuntut ilmu agama, beliau juga turut mempelajari seni mempertahankan diri dan bermain senjata. Manakala, ilmu ketiga yang beliau pelajari ialah ilmu 'Dikir Rebana' dengan tujuan untuk menghapuskan permainan 'Main Puteri' yang dianggap bertentangan dengan ajaran agama Islam. Kerana itulah Dikir Rebana dikatakan berasal daripada Betawi.

'Rabbana' berasal daripada perkataan Arab yang bererti 'Tuhan Kami' dan akhirnya perkataan 'Rabbana' itu menjadi 'rebana' iaitu sejenis gendang yang digunakan dalam permainan Dikir Rebana.

Pendapat yang menyatakan bahawa perkataan 'Rebana' itu berasal daripada perkataan Arab 'Rabbana' adalah selaras dengan pendapat Dr. Pijper, seperti yang diterangkannya kepada J. Kunst:

The orientalist Dr. Pijper has pointed out to me the possibility of the name rebana being derived from the opening word of so many Arabian hymns of period sung to the accompaniment of these tambourine, i.e. 'rabbana', being the vocative of 'Our Lord'.

(J. Kunst, 1973: 119)

Berdasarkan pemerhatian, pengkaji mendapati bahawa marhaban, hadrah atau dikir ini berasal daripada Timur Tengah. Kemudian, ianya tersebar ke seluruh nusantara bersama-sama dengan ajaran Islam. Sungguhpun dikenali dengan nama yang berbeza namun pada asasnya, teks yang digunakan adalah bertujuan untuk memuji Nabi Muhammad S.A.W. Ianya dilagukan mengikut muzik yang mengiringinya. Cara persembahannya juga berlainan di antara satu tempat ke satu tempat yang lain dan kerana itulah, ia mempunyai nama yang berlainan. Alat muzik asas yang digunakan dalam Dikir Rebana ialah rebana sementara teks asalnya pula ialah 'Syaraful Anam' iaitu sejenis teks maulud.

Ciri-Ciri Persembahan Tradisional Melayu

Keseluruhan drama dan muzik tradisional Melayu amnya adalah berbentuk kesenian. Ia merupakan suatu persembahan yang terbentuk dalam kesenian. Ini bermakna semua bentuk kesenian itu seperti nyanyian, tarian dan muzik tidak dapat dipisahkan lagi.

'A presentation of oral narrative literature is stylized form is not just a recital but will, depending upon the genre is question, employ other media of communication such is singing, musical accompaniment and drama which from our modern view-point, constitute separated art forms, but which, in oral Malay tradition, are fused together in the totality of the art'

(Mohd Taib Osman, 1973: 133)

Berdasarkan kepada pendapat tersebut, kita dapat mengetahui bahawa Dikir Rebana itu merupakan satu komposisi dan media persembahan yang berbentuk nyanyian dan muzik. Ia merupakan sejenis nyanyian rakyat tetapi dalam Bahasa Arab, ia sama seperti kompong dan hadrah. Seperti juga persembahan tradisional yang lain, Dikir Rebana tidak dipersembahkan secara formal dan tidak memerlukan tempat yang khas. Persembahan seperti ini selalunya dipersembahkan dalam bentuk bulatan. Penontonnya juga tidak formal dan duduk di sekeliling pemain.

Pada lazimnya, sesuatu persembahan tradisional itu mempunyai masa yang panjang iaitu kadang-kadang ianya berlangsung sehingga menjelang tengah malam. Demikian juga dengan Dikir Rebana yang mana persembahannya dimulakan dari jam 9 malam sehingga menjelang subuh. Namun begitu, tidak lama kemudian, persembahan ini dipendekkan tanpa merosakkan persembahan dengan meninggalkan keturunan-keturun tertentu.

Satu perkara yang penting dan perlu dijelaskan dalam persembahan tradisional Melayu ini ialah tentang adanya peranan yang dimainkan oleh penonton. Jika penonton memberikan sambutan yang baik, para pendikir biasanya akan memberikan persembahan yang hebat. Kerana itulah, sambutan daripada kalangan penonton dan pendengar dianggap 'catalyst' dalam persembahan Dikir Rebana.

PEMULIHARAAN DIKIR REBANA DALAM KALANGAN MASYARAKAT MELAYU PAHANG

Dikir Rebana yang berada di dalam kategori seni persembahan memainkan peranan yang penting sebagai suatu persembahan yang diiringi dengan irama merdu terutamanya di dalam majlis tertentu. Ia juga tidak mempunyai konotasi agama kerana Dikir Rebana tidak diiringi dengan bacaan doa sepertimana yang berlaku di dalam 'Dikir Maulud Siang' mahupun berzanji.

Dikir Rebana juga dianggap sebagai satu persembahan istiadat tetapi ia hanya dilakukan di dalam kalangan rakyat biasa sahaja. Ia bertujuan untuk memberikan identiti kepada upacara menyambut tahap hidup seseorang individu. Selain itu, ia dianggap sebagai salah satu persembahan Melayu tradisional yang boleh menyatupadukan antara masyarakat terutamanya di dalam majlis kenduri kendara yang mana orang kampung misalnya, akan bergotong royong tanpa mengira penat lelah selepas aktiviti mereka itu diiringi dengan muzik Dikir Rebana.

Memandangkan Dikir Rebana ini merupakan permainan yang berbentuk ensembel, maka setiap ahli ensembel itu mestilah mempunyai semangat kekitaan yang kuat terutamanya di dalam menjayakan sesuatu persembahan. Selain itu, mereka perlu mempunyai semangat saling tolong menolong di antara satu sama lain. Dengan berbuat demikian, maka akan terjalinlah hubungan yang erat sesama mereka. Ini bukan sahaja berlaku semasa persembahan sahaja tetapi turut berlaku di dalam kehidupan seharian. Hubungan ini tidak terhad kepada ahli kumpulan pendikir tetapi turut merangkumi ahli keluarga para pendikir tersebut. Tanpa disedari, persembahan ini dikatakan dapat mengukuhkan lagi hubungan individu dalam kalangan masyarakat tersebut.

Dipercayai Dikir Rebana ini mula bertapak di daerah Chenor dan mudik sehingga ke kawasan Jerantut. Boleh dikatakan hampir ke semua bentuk kesenian di Pahang bermula di kawasan Chenor dan kemudian mula tersebar ke kawasan lain melalui laluan pengangkutan air kerana itu sahaja laluan perhubungan yang menghubungkan suatu tempat ke suatu tempat yang lain pada masa dahulu.

Selain itu, menurut Aki Sudin, serba ringkas mengenai sejarah Dikir Rebana dikatakan bermula ketika zaman pemerintahan Sultan Mansur Syah yang menyerang Pahang dan apabila baginda berjaya menakluk Pahang, baginda telah memperluaskan ajaran agama Islam ke kawasan ini dengan meletakkan seorang Bendahara untuk menguruskan hal ehwal serta pentadbiran di kawasan jajahan baginda. Perluasan ajaran agama Islam semakin meningkat di kawasan ini dengan kemasukan pedagang Arab yang bukan sahaja berdagang tetapi turut mengajar hal-hal yang berkaitan dengan agama.

Gambar 1. Haji Samsuddin bin Awang atau dikenali sebagai 'Aki Sudin'

Turut sama berkembang dengan penyebaran agama Islam ini ialah dengan penemuan batu nisan. Dikatakan bahawa penemuan batu nisan ini adalah lebih awal daripada penemuan batu bersurat dan ini menjadikan Pahang merupakan negeri terawal yang menerima kedatangan Islam namun kesahihannya tidak dapat dibuktikan. Berbalik kepada perkembangan Dikir Rebana, untuk mengembangkan dan menarik minat orang ramai agar memeluk agama Islam, para ulama telah ditugaskan dari satu daerah ke satu daerah yang lain untuk memperluaskan lagi perkembangan ajaran Islam.

Untuk menarik minat orang kepada agama Islam, pelbagai cara telah dilakukan. Antaranya adalah cara yang telah dipraktikkan oleh Sheikh Karetipah itu sendiri iaitu seorang guru agama yang mengajar ilmu agama di kawasan Chenor dengan menjadikan Dikir Rebana sebagai medium untuk memperluaskan syiar Islam.

Bagi golongan tua pula, untuk mencari calon menantu pada ketika itu, anak teruna akan dinilai berdasarkan kepada kepandaian mereka dalam berzanji. Kerana perkembangan yang menarik inilah, secara tidak langsung telah menarik minat Sultan Pahang ketika itu untuk mengadakan pertandingan bermain Dikir Rebana dan seterusnya menjadi semakin popular terutamanya di Istana Pekan.

Jika diperhalusi, permainan Dikir Rebana bukan sahaja popular di Pahang tetapi turut popular di negeri lain. Antaranya ialah di Negeri Sembilan dengan menggunakan versi Minang dan di Negeri Perak yang mana permainannya menggunakan Dabus dan ada sedikit unsur tarian yang telah diubahsuai agar bersesuaian dengan permainan. Hanya dikir di Pahang sahaja yang menggunakan rebana sebagai unsur bunyi. Difahamkan juga, dalam perkembangan permainan ini, ia ada kaitan dengan masyarakat Rawa yang melibatkan kes Raja Meleket terutamanya dalam hal 'terbeguan' iaitu ia dibina di satu kawasan oleh puak-puak daripada Minangkabau. Asas perkembangan ini telah membuka perluasan sehingga ke kawasan lain.

KESIMPULAN

Dikir Rebana merupakan salah satu bentuk kesenian yang mendapat tempat di hati penduduk Pahang amnya. Hal ini kerana masyarakat dahulu tidak menjadikan hiburan sebagai santapan harian tetapi hanyalah sebagai mengisi masa lapang selepas berpenat lelah mengerjakan sawah atau ladang. Dikir Rebana turut dikenali sebagai Dikir Orang Tua. Kebanyakan unsur bunyi telah di ubahsuai mengikut kesesuaian lagu namun melodi dan cara persembahannya masih sama. Ia bergantung kepada loghat dan tempat (daerah) yang memainkannya. Keunikan Dikir Rebana adalah melalui pembawaan melodi yang berbeza dan ada identiti tersendiri mengikut tempat mahupun negeri. Hal ini bertujuan untuk mengelakkan rasa jemu ketika bermain. Permainan Dikir Rebana juga dianggap sunnah bida'ah dan ianya sama sahaja di seluruh Malaysia dan Nusantara namun di Negara Arab, ianya mempunyai sedikit perbezaan namun tidaklah terlalu ketara iaitu dari segi melodi dan cara pembawaannya tetapi masih lagi berpandukan kitab yang sama. Dikir Rebana ini berbeza dengan Dikir Maulud. Perbezaan pertamanya ialah Dikir Rebana tiada berzanji. Kedua ialah Dikir Rebana mempunyai lima lagu (istilah sebagai kepala) dan setiap satu lagu itu mempunyai tiga pecahan (istilah anak). Lima lagu asas ialah Aimin Taza, Malim Biro, Pain Napa, Yaumun dan Taba. Maka, Dikir Rebana perlu dipelihara bagi sebagai warisan tidak ketara yang unik untuk tatapan generasi akan datang.

RUJUKAN

- Ahmad Husein Al-Azhari. 2007. *Kontroversi Hukum dan Nyanyian Alat Musik*. Surakarta: Daar An-Naba'.
- Ahmad Kamal Abdullah. 1988. *Unsur-Unsur Islam dalam Puisi Melayu Moden*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ahmad Kamal Abdullah. 1990. *Kesenian Islam*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ahmad Sharifuddin Mustapha & Mohd Zain Mubarak. 2006. Dimensi Hukum Muzik dan Nyanyian dalam Berdakwah. *Prosiding Seminar Serantau Dakwah dan Kesenian*, hlm. 101-106.
- Al-Attas Syed Naquib. 1971. *Islam dalam Sejarah dan Kebudayaan Melayu*. Kuala Lumpur: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Ariff Ahmad. 2001. *Seni Muzik Keroncong*. Bangi: Penerbit UKM.
- Athi Sivan Mariappan. 1997. *Hamzah Hussin: Seni untuk Seni*. Bangi: Penerbit UKM.
- Chelkowski. P. 1979. *Ta'ziyeh: Ritual and Drama in Iran*. New York University Press.
- Darawisah Sayuti. 1977. *Alat Paluan Gendang dalam Muzik Tradisional*. Tesis Sarjana, Pusat Pengajian Bahasa, Kesusasteraan dan Kebudayaan Melayu, Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Ediwar. 2012. *Dinamika Muzik Islam Minangkabau di Sumatera Barat, Indonesia*. Tesis Dr. Falsafah, Pusat Pengajian Bahasa, Kesusasteraan dan Kebudayaan Melayu, Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Faisal@ Ahmad Faisal Abdul Hamid. 2006. Pengaruh Islam dalam Seni Muzik Tradisional Melayu: Tinjauan Terhadap Seni Kompang. *Prosiding Seminar Serantau Dakwah dan Kesenian*, hlm. 295-310.

- Farmer, H.G. 1967. *A history of Arabian Music*. London: Luzac & Co.
- Fatwa Mufti Kerajaan. 1998. *Islam dan Muzik*. Brunei: Jabatan Mufti Kerajaan.
- Kunst, J. 1973. *Music in Java: Its History Its Theory and Technique*. Leiden: Martinus Nijhoff.
- Mohamed Anwar Omar Din & Kamaruzaman Yusoff. 2006. Cabaran ke atas Pelaksanaan Undang-Undang Islam dalam Hiburan dan Kesenian: Pengalaman Kerajaan Negeri Kelantan. *Prosiding Seminar Serantau Dakwah dan Kesenian*, hlm. 227-250.
- Mohd Taib Osman. 1973. *Traditional Drama and Music in Southeast Asia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa & Pustaka.
- Poche, C. 1984. Qanbus. Dlm. Stanley Sadie (ed.) *New Grove Dictionary of Musical History*. London: MacMillan.
- Sachs, C. 1940. *The History of Musical Instruments*. New York: W.W. Norton & Com.
- Sidi Gazalba. 1977. *Pandangan Islam Tentang Kesenian*. Kuala Lumpur: Penerbitan Pustaka Antara.
- Syeikh Abu Bakr Jabir Al-Jazairi. 1999. *Penjelasan Tentang Haramnya Muzik dan Lagu*. Terj. Rasul Dahri. Johor Bahru: Perniagaan Jahabersa.
- Yusuf al-Qardhawi. 2006. *Nyanyian dan Muzik Menurut Perspektif Al-Quran dan As-Sunnah*. Terj. Munawwar Mohamad & Wan Rosli Wan Ismail. Kuala Lumpur: Pustaka Salam Sdn Bhd dan Rangkaian Berkat Sdn Bhd.

Norazlinda Mohamed Rosdi, (Ph.D)
Pensyarah
Fakulti Teknologi Kreatif dan Warisan,
Universiti Malaysia Kelantan,
16300, Bachok, Kelantan,
Email: norazlinda@umk.edu.my

Daeng Haliza Daeng Jamal, (Ph.D)
Pensyarah
Fakulti Teknologi Kreatif dan Warisan,
Universiti Malaysia Kelantan,
16300, Bachok, Kelantan,
Email: haliza.j@umk.edu.my

Received : 10 November 2020
Accepted : 30 November 2020
Published : 14 December 2020